

آینه پژوهش

سال سی و پنجم، شماره پنجم
آذر دی ماه ۱۴۰۳
ISSN:1023-7992

دوماهنامه نقد کتاب، کتاب‌شناسی و
اطلاع‌رسانی در حوزه فرهنگ اسلامی

۲۰۹

۲۰۹

دوماهنامه
آینه پژوهش

سال سی و پنجم، شماره پنجم
آذر دی ماه ۱۴۰۳

Ayeneh-ye- Pazhoohesh

Vol.35, No.5 Dec 2024 - Jan 2025

A bi-monthly journal exclusively
review & information dissemination

209

dedicated to book critique, book
in the field of Islamic culture

چاپ‌نوشت (۱۶) | نسخه‌شناسی مصاحف قرآنی (۲۱) | کرامات و احوالات
غریبه | امکان‌سنجی استفاده‌ی تفسیر عیاشی از کتاب‌القراءات سیاری |
سفرنامه‌های به زبان اردو درباره‌ی ایران | آینه‌های شکسته (۶) | چند اطلاع
تراثی درباره حیات علمی عالم و ادیب امامی | اشعار تازه‌یاب از شاعران
دوره‌ی قاجار با استناد به نشریات آن عصر (۲) | برهان المسلمین | پیک
معتمد | نامه‌ای از محقق طوسی و بحثی لغوی درباره یک عبارت |
خراسانیات (۲) | یادداشت‌های لغوی و ادبی (۲) | نقد تصحیح دیوان امیر
عارف چلبی | طومار (۸) | تکملة اللطائف و نزهة الطرائف (متنی فارسی از
سده ۵ ق) | گشت‌وگذاری در «میراث ادیبان شیعه» | طلوع و غروب یک
نشریه | نگاهی انتقادی به کتاب الفصوص فی علم النحو و تطبیق
قواعدده علی النصوص | **نکته، حاشیه، یادداشت**

پیوست آینه پژوهش | سبک‌کار مورخان حرفه‌ای در تاریخ‌نگاری اسلامی پیش از عصر تألیف

مجید جلیسه | مرتضی کریمی‌نیا |
رسول جعفریان | امیرحسین
خوردوش | ایلا عبیدی | حیدر
عیوضی | رسول جزینی | زقیه
فراهانی | امیرحسین آقامحمدی |
سیدمحمدحسین | میرفخرزایی |
امیدحسین نژاد | آریا طیب‌زاده |
میلااد بیگلری | سیدعلی
میرافضلی | علی‌زاد | بهروز
ایمانی | پرینسا سنجابی |
مریم شیرازی | جواد آسده | علیرضا
خرایی | آریا طیب‌زاده |
سپهر رمضانپور | اصفهانی

پرتال
دوماهنامه
آینه پژوهش



Jap.isca.ac.ir

گشت و گذاری در «میراث ادیبان شیعه»

معرفی مجموعه چهارجلدی میراث ادیبان شیعه به کوشش علی فاضلی

پریسا سنجابی

| ۴۹۷-۵۰۸ |

۴۹۷

آینه پژوهش | ۲۰۹

سال ۳۵ | شماره ۵

آذر دی ۱۴۰۳

چکیده: میراث ادیبان شیعه مجموعه‌ای ارزشمند در قلمرو ادبیات پرشکوه فارسی است که برخی از شاعران آن در آستانه پیدایش حکومت صفوی ظهور کرده‌اند. این مجموعه در حوزه شعر مذهبی جای گرفته و بعضی از سرایندگان آن با وجود اشتهار، از خلاقیت، قدرت اندیشه و ذوق ادبی برخوردار بوده‌اند. همچنین باید اشاره کرد در لابلای اشعار پرشمار این مجموعه، دقایق متنوع تاریخی، فرهنگی و زبانی نهفته است.

کلیدواژه‌ها: میراث ادیبان شیعه، ملا نظام استرآبادی، ولی دشت بیاضی، کاتبی ترشیزی، عبدالغنی کاشی، مدایح الائمه.

A Journey Through "The Heritage of Shiite Literati"

Parisa Sanjabi

Abstract: "The Heritage of Shiite Literati" is a valuable four-volume collection curated by Ali Fazeli, focusing on the rich domain of Persian literary heritage, particularly the religious poetry of Shiite poets. This collection includes the works of poets who emerged around the time of the Safavid dynasty's rise. Despite their fame, many of these poets showcased significant creativity, intellectual depth, and literary talent. The extensive poetry in this collection also reveals diverse historical, cultural, and linguistic nuances embedded within the verses.

Keywords: The Heritage of Shiite Literati, Mulla Nizam Astarabadi, Vali Dasht Bayazi, Katibi Tarshizi, Abdul-Ghani Kashi, Madāih al-A'immah.

سال ۱۳۹۷ چهار مجلد در قالب مجموعه‌ای با نام میراث ادیبان شیعه در انتشارات روز دهم قم منتشر شد که چاپ و صحافی آن را «بوستان کتاب» از ناشران خوش سلیقه کشورمان آماده کرده است. دفترهای اول و دوم به تصحیح علی حیدری یساولی و دفترهای سوم و چهارم به تصحیح مهدی کرباسی است. نخستین دفتر این مجموعه، دربرگیرنده چهار دیوان از چهار سراینده استرآبادی است که در سده‌های نهم و دهم می‌زیسته‌اند. دومین دفتر از این مجموعه، دیوان کاتبی ترشیزی (د ۸۳۹ق) است. دفتر سوم مجموعه، دیوان ولی دشت بیاضی (د ۱۰۰۱ق) و دفتر چهارم «مدایح الاثمه» نام دارد که عبدالغنی کاشانی در حدود سال ۱۲۷۳ قمری گردآوری کرده است.

دفتر نخست

دفتر نخست این مجموعه با پیش‌گفتار ادیبانه علی فاضلی در پنج صفحه آغاز شده که به تاریخ ۱۳۹۵ شمسی نوشته شده است و در آن به سبب انتشار این اثر می‌پردازد. فاضلی ضرورت و لزوم کاوش و پژوهش در اقلیم نظم و نثر فارسی به‌ویژه در حوزه ادب شیعی را ضروری دانسته است. او در این مقدمه پس از معرفی مختصری از این چهار دفتر، بیان می‌کند که چاپ سه دفتر از این مجموعه می‌بایست شش سال پیش انجام گرفته باشد؛ ولی خلف وعده به گفته او «یکی از خوبان روزگار» باعث تأخیر شش ساله در چاپ این کار شد که در نهایت هم گویا در انتشار این مجموعه قدمی برنداشته است. با درنگی بر تاریخی که هر یک از مصححان در مقدمه آثار درج کرده‌اند، این موضوع آشکارتر می‌شود (نک: فاضلی، ۵-۹؛ حیدری یساولی، ج ۲، ص ۸۶؛ نیز کرباسی، ج ۴، ص ۶۰). به این ترتیب این مجموعه و دست‌کم سه مجلد از چهار دفتری که فاضلی به تاریخ تصحیح آنها اشاره نکرده است، قاعدتاً باید در ۱۳۸۹ شمسی انتشار یافته بود.

دفتر اول چهار دیوان از شاعران دیار استرآباد را دربر می‌گیرد: الف) دیوان ملا نظام استرآبادی (ف ۹۲۱ق)؛ ب) دیوان غزلیات ملامهدی استرآبادی؛ ج) دیوان محمد صدقی استرآبادی؛ د) معدن المناقب (قصاید) میر سید یوسف علی استرآبادی (۱۰۴۰ق).

الف) دیوان ملا نظام: مولانا نظام معمایی یا نظام استرآبادی از شاعران سده نهم قمری است. او ابتدا به معنیات نظر داشت و در شعر «نظام» تخلص می‌کرد. به مجالس خصوصی و عمومی امیرعلیشیر نوایی (۸۴۴-۹۰۶ق) سیاست‌مدار برجسته و وزیر

دانشمند سلطان حسین بایقرا که مجمع دانشمندان و فضلا و شاعران بود، راه یافت و به طرح و حل معما می پرداخت. دیری نگذشت که از فن معماگویی روی گردان شد و به قصیده و مثنوی روی آورد. ظاهراً پس از ترک معما، به مطالعه قصاید بزرگان و اکابر پرداخته است. مهم ترین ممدوحان او افزون بر امیرعلیشیر نوایی، امیران و خواجگان و بزرگان و بتکچیان دربار امیر بوده اند. گویا ملا نظام استرآبادی تا زمان درگذشت امیرعلیشیر (۹۰۶ق) که مشوق و حامی او بوده، در هرات اقامت داشت و با فروپاشی حکومت سلطان حسین و فرزندانش، فصلی تازه در زندگی او رقم خورده است (سام میرزا، ص ۱۰۰-۱۰۱؛ صفا، ج ۴، ص ۴۶۳؛ گوپاموی، ص ۷۲۶). با مطالعه دیوان ملا نظام به نظر می رسد تنها دلیل اقامتش در هرات را «جاذبه خدمت» امیرعلیشیر عنوان کرده است و دورشدن از خدمت امیر را «جرم عظیم» می داند (نک: ملا نظام، ص ۲۹۷، بیت ۲۰؛ ص ۳۲۵، بیت ۱۵)؛ به این سبب او در دوران پیری، از غربت و پریشانی در هرات دست می شوید و به موطن خود در استرآباد بازمی گردد و از آن پس به جای مدح حاکمان، به نعت و منقبت اهل بیت (ع) مشغول شده است. بنابراین ملا نظام که در خزان عمر به سر می برد، بعد از مرگ امیر حامی خود را در هرات از دست می دهد و به موطن خود استرآباد باز می گردد. دوگانگی در مدح امیران و نعت ائمه اطهار در دو دوره از زندگی او، سبب شده است تذکره نویسان اقوال مختلفی درباره او بیان کنند.

۵۰۰

آینه پژوهش | ۲۰۹
سال ۳۵ | شماره ۵
آذر و دی ۱۴۰۳

علی حیدری یساولی مصحح دیوان در مقدمه ای ۴۱ صفحه ای به معرفی ملا نظام استرآبادی بر اساس تراجم چاپی و خطی و دیگر منابع مربوط به دوره صفویه پرداخته است. مصحح تقریباً بیشتر منابع مربوط به احوال و تحلیل آثار این شاعر را دیده و با تتبع و دقت در اشعار ملا نظام، به زوایای زندگی و بدایت احوال شاعر اشاراتی داشته است؛ تا جایی که خطاهای برخی تذکره ها در باب زندگی و احوال مولانا را بیان کرده است (نک: نفیسی، ج ۱، ص ۳۱۳؛ یساولی، ص ۳۴-۳۵).

باری، پس از آن نسخه های دیوان ملا نظام استرآبادی در کتابخانه های ایران را شناسانده و سپس دست نوشته هایی که در تصحیح دیوان از آنها بهره برده است را معرفی کرده است. حیدری یساولی ضمن تصحیح متن، به برخی تلمیحات و اشارات در حواشی اشعار ملا نظام پرداخته و از سرایندگانی که شاعر به اقتفا و استقبال شعرشان رفته، یاد کرده است (نک: یساولی، ص ۱۴۶-۱۴۷، ۱۵۱، ۱۶۹، ۱۹۶، ۲۱۸).

دیوان ملا نظام شامل دیباچه‌ای منشور به قلم خود اوست و از ۱۳۲ قصیده مندرج در دیوان، حدود نیمی از قصاید (۶۷ قصیده) در حمد باری تعالی و پیامبر اکرم (ص)، امیرالمؤمنین، امام حسین و امام رضا (ع) و حضرت امام مهدی (عج) است و نیمی دیگر (۶۵ قصیده) در مدح امیرعلیشیر و شاه مظفر گورکان و دیگر امرا و خواجهگان و نیز در حکمت و موعظه و مذمت اهل دنیا و ... است. افزون بر این دیوان ملا نظام دارای ۱۲ ترکیب بند، یک ترجیع بند، ۴۷ قطعه و ۴۲ رباعی است.

گفتنی است بیشترین حجم جلد اول مربوط به دیوان ملا نظام استرآبادی است که حدود ۵۳۰ صفحه، یعنی نیمی از این جلد را دربر گرفته است. پیش از انتشار این اثر، برای نخستین بار دیوان ملا نظام استرآبادی به تصحیح و تحقیق شایسته ابراهیمی و مرضیه بیک وردی لو به همت مجلس شورای اسلامی در ۱۳۹۷ ش منتشر گردید. گرچه مصححان این اثر عنوان کرده‌اند این اثر را با هفت نسخه مقابله کرده‌اند، اختلاف نسخه‌ها در پاورقی به ندرت منعکس شده است (کرباسی، مقدمه بر مدایح الائمة، ص ۵۳؛ نیز نک: ملا نظام، چ ۱۳۹۷ ش، سراسر اثر).

۵۰۱

آینه پژوهش | ۲۰۹
سال ۳۵ | شماره ۵
آذر و دی ۱۴۰۳

ب) دومین بخش از جلد اول میراث ادیبان شیعه، به غزلیات ملامهدی استرآبادی (۹۲۴ ق یا ۹۳۱ ق) اختصاص دارد که دربرگیرنده ۴۲ غزل است. از احوال و زندگی ملامهدی اطلاع چندانی در دست نیست و در بیشتر تراجم به ذکر دو - سه بیت از وی بسنده شده است. او برادر ملا نظام معمایی است که همچون برادرش از حمایت امیرعلیشیر نوایی برخوردار بود. او نیز اواخر عمر به استرآباد بازگشت و سال ۹۲۴ قمری درگذشت (نک: سام میرزا، ص ۱۲۴؛ نفیسی، ج ۱، ص ۳۱۸؛ ملامهدی، ص ۵۹۴).

به گفته مصحح، افزون بر این ۴۲ غزل که در این مجموعه گردآوری و تصحیح شده است، ۳۲ غزل به همراه یک بیت در دست نویس دیگری به جز آنچه مورد تحقیق بوده، به خطا به نام ملامهدی استرآبادی موجود است، یعنی دست نویس شماره ۲۲۵ دانشگاه تهران، مندرج در برگ‌های ۱۲۸ - ۱۳۵. غزل‌های موجود در این دست نویس با هیچ‌یک از ۴۲ غزل دست نویس کتابخانه ملی قرابت و مشابهت در مصرع و در ترکیب وازگان ندارند که مصحح محترم این ۳۲ بیت را نیز در مقدمه‌اش جای داده است. کمترین حجم مجلد اول به غزلیات ملامهدی در این دفتر اختصاص دارد (ص ۵۸۳ - ۵۹۷).

بخش سوم این کتاب، به آثار ملاسلطان محمد صدقی استرآبادی (د ۹۵۲ق) از مشاهیر و دانشمندان استرآباد پرداخته است. ملاسلطان محمد که سال‌ها در کاشان زندگی می‌کرد، به گفته سام میرزا (ص ۸۰) در فقه و کلام و در فصاحت و انشا سرآمد روزگار خود بود. در شعر «صدقی» تخلص می‌کرد و از استادان محترم کاشانی (۹۹۶ق) به شمار می‌آید که گویا محترم هم در شیوه قصیده سرایی به استاد خود نظر داشته است. او در موضوعات توحید و نعت و منقبت طبع آزمایی می‌کرد. منازعات شعری او و حیرتی شاعر زبانزد بوده است (آذر بیگدلی، ص ۱۵۶؛ تقی‌الدین کاشانی، ص ۲۷۲؛ دایرةالمعارف تشیع، ذیل ماده).

حیدری یساولی در مقدمه‌اش بر دیوان صدقی استرآبادی، به منابع مربوط به احوال و زندگی شاعر و نیز آثار منشور فارسی و عربی او اشاره کرده است. دیوان صدقی دربرگیرنده ۳۲ قصیده، ۳ ترکیب‌بند و ساقی‌نامه‌ای ۳۲۵ بیتی است که صدقی به شاه طهماسب تقدیم کرده است.

چهارمین بخش از جلد اول میراث ادیبان شیعه، دربرگیرنده دو اثر منظوم «معدن المناقب» و مثنوی «مظهر الحجة» از میریوسف علی استرآبادی معروف به «یوسف اصم استرآبادی» از فضلا و ادبای اواخر سده دهم و اوایل سده یازدهم هجری است. «معدن المناقب» مجموعه‌ای ۳۰۷۵ بیتی شامل پنجاه قصیده است که شاعر سه قصیده در ستایش حضرت باری تعالی، نه قصیده در نعت رسول اکرم (ص)، بیست قصیده در منقبت امیرالمؤمنین (ع)، یک قصیده در نعت حضرت فاطمه زهرا (س) و دیگر قصاید را در نعت سایر امامان شیعه و سه قصیده پایانی را نیز در منقبت حضرت صاحب‌الزمان (عج) سروده است. شاعر این قصاید را در استقبال از شاعرانی چون سنایی غزنوی، خاقانی شروانی، انوری و کمال اصفهانی سروده است. مجموعه قصاید او دیباچه‌ای به نثر دارد که دارای نکات چشمگیری درباره «نقد الشعر» است که شاعر در همین دیباچه، آغاز شاعری خویش را در هندوستان ذکر کرده است و با نقد خود در دو بخش به عیب و هنر شعر خود پرداخته است. در ادامه به مطالبی چون توارد و سخافت معنی و التزام و اطناب سخن اشاراتی دارد (نک: گلچین معانی، کاروان هند، ج ۲، ص ۱۵۵۶؛ حیدری یساولی، ص ۷۴۵ به بعد).

افزون بر «معدن المناقب»، منظومه ۸۷۰ بیتی «مظهر الحجة» را که درباره امام زمان (عج) است، به تقلید از ملاحسن سلیمی (ق ۹) سروده است. میرسید یوسف در آگره زندگی می‌کرد و به دلیل کم‌شنوایی یا ناشنوا بودن در انزوا به سر می‌برد. در مراسم آینه‌بندی اکبر شاه حضور داشت و در ۱۰۰۶ قمری با قاضی نورالله شوشتری در باب علم امام مباحثه و مناظره‌ای داشته که بعدها این مناظره مشتمل بر دوازده نامه در باب علم امام که با عنوان «کتاب در فن کلام» معرفی شده است. میرسید یوسف اصم اثری دیگر در نثر به نام «فوحات القدس» دارد که نگارش آن را در ۱۰۱۱ قمری به پایان رسانده است. «فوحات القدس» رساله‌ای است در برابر «نفحات الانس» جامی.

اثر منثور دیگری از میریوسف اصم به نام «دبستان» موجود است که به تقلید از گلستان سعدی به نگارش درآورده است. قاضی نورالله در یکی از نامه‌هایش این رساله را «پوت بی مزه هندوستان» لقب نهاده است.

دفتر دوم: دیوان کاتبی ترشیزی (ف ۱۳۹)

دفتر دوم از میراث ادیبان شیعه، به زندگی و آثار کاتبی ترشیزی شاعر سده نهم اختصاص دارد. علی حیدری یساولی در این مجلد در مقدمه‌ای ۸۶ صفحه‌ای به زندگی و شعر این شاعر و نیز به معرفی نسخه‌ها و حجم انبوه اشعار این شاعر در جنگ‌ها و تذکرها اشاره کرده است. مقدمه مصحح دارای دو تاریخ است؛ تاریخ نخست ۲۷ خرداد ۱۳۸۷ شمسی و تاریخ دوم که فاصله‌ای ده‌ساله دارد و گویا در ۱۳۹۷ شمسی بازنگری‌هایی هم انجام گرفته است. دیوان کاتبی در بردارنده ۶۲ قصیده، شش مسمط و ترکیب‌بند، ۷۵ قطعه و ۴۹ رباعی است. مصحح در انتهای کتاب، واژه‌نامه‌ای از لغات مندرج در دیوان ترتیب داده است.

کاتبی ترشیزی یا کاتبی نیشابوری از شاعران و عارفان سده نهم است که زادگاهش روستای «وراوش» بین دو شهر ترشیز و نیشابور بوده است؛ به همین دلیل در کتب تراجم به صورت نیشابوری و گاه ترشیزی آورده‌اند. او به اجبار زادگاه خود را ترک می‌کند و به هرات می‌رود. در آنجا در ملازمت بایسنقر بن شاهرخ (حک: ۷۹۹ - ۸۳۷ ق) امیر ادب‌دوست و خوشنویس دوره تیموری به سر برد. کاتبی پس از مدتی به شروان و از آنجا

به تبریز رفت. قصاید کاتبی در مدح سلاطین از جمله خلیل سلطان تیموری (حک: ۸۰۷-۸۱۲ق) و رجال و امرای معاصر اوست؛ همچنین قصایدی در منقبت یا در مراثی ائمه اطهار دارد. قصاید کاتبی استادانه است و بنا بر عادت شاعران روزگار او، در جواب قصاید معروف شاعران پیش از خود است. کاتبی در این قصاید التزامات دشواری می‌کند؛ قصیده «شتر حجره» او نمونه‌ای از هنرنمایی اوست. شهرت کاتبی به سبب توجه او به صنایع و تکلفات شعری بوده است. او در ۸۳۹ قمری درگذشت (دولت‌شاه، ص ۳۱۰؛ اوحدی، ج ۶، ص ۳۵۴۵؛ فروزانفر، ص ۵۱۲؛ حیدری یساولی، ج ۲، ص ۱۰ به بعد).

غزلیات کاتبی لطیف و حاوی مضامین عاشقانه و دل‌انگیز است که سال ۱۳۸۲ شمسی جداگانه در بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی چاپ شده است؛ به همین دلیل متأسفانه مجموعه میراث ادیبان شیعه، غزل‌های وی را در دیوان نیاورده و جای آن بسیار خالی است به‌ویژه که در چاپ آستان قدس خطاهای پرشماری نیز راه یافته است.

دفتر سوم: دیوان ولی دشت بیاضی

دفتر سوم از مجموعه میراث ادیبان شیعه، شامل دیوان ولی دشت بیاضی (ف ۱۰۰۱ق) به تصحیح مهدی کرباسی است. ولی دشت بیاضی از شاعران اواخر روزگار شاه طهماسب صفوی و از پایه‌گذاران و به‌کمال رسانندگان مکتب وقوع است. او ساکن یکی از مضافات قائن موسوم به دشت بیاض بوده که با ضمیری اصفهانی، محتشم کاشانی و وحشی بافقی معاشر و از شاگردان مولانا نثاری تونی بوده است. وی به سیستان هم سفر می‌کند و با صاحب تذکره خیر البیان ملاقات داشته است. به سبب حمایت از تشیع، به فرمان دین محمدخان ازبک در حوالی قائنات کشته شد (نک: گلچین معانی، ص ۶۶۴؛ صفا، ج ۳، ص ۷۲۷؛ کرباسی، ج ۳، ص ۲۲-۲۳). به گفته علامه همایی (ص ۱۴۶) قصایدی که دشت بیاضی در مدح حضرت امام رضا (ع) سروده است، پخته و شیوا نظم کرده و قصایدی هم در مدح مولای متقیان دارد که خوب گفته است.

مصحح در مقدمه هفتادصفحه‌ای خود ابتدا به سبک شعری آن دوره یعنی «مکتب وقوع» می‌پردازد و به شعرای نامدار این سبک اشاره می‌کند و در ادامه به شرح احوال شاعر پرداخته است؛ همچنین از جنگ‌ها و سفینه‌هایی نام می‌برد که اشعار شاعر را نقل

کرده‌اند. مصحح در تصحیح دیوان از شش نسخه بهره برده و به گفته خودش در تصحیح از روش بینابینی استفاده کرده است؛ یعنی نه نسخه‌ای را مینا قرار داده و نه از روش التقاطی بهره برده است، بلکه شیوه‌ای برگرفته از هر دو روش را به کار برده است. (کرباسی، ج ۳، ص ۸۱-۸۲). کرباسی در ترتیب قصاید بر اساس برخی نسخه‌های مورد استفاده پیروی کرده و غالباً قصایدی که در مدح رسول اکرم (ص) و امام علی (ع) و امام رضا (ع) سروده شده، مقدم و دیگر قصاید را در پایان آورده است؛ همچنین دیگر قالب‌های شعری یعنی غزلیات، قطعات و رباعیات را بر اساس الفبایی قافیه‌ها و ردیف‌ها تنظیم کرده است. او در پاورقی، لغات و اصطلاحات غریب را با ذکر مأخذ توضیح می‌دهد. تاریخ نگارش مقدمه ۱۳۸۹ شمسی است و گویا تصحیح این اثر در همان سال پایان یافته بود؛ اما بنا به گفته علی فاضلی در مقدمه دفتر اول این مجموعه، تأخیر در انتشار، دامن این اثر را نیز گرفته است.

چاپ دیگر از دیوان ولی دشت بیاضی به کوشش مرتضی چرمگی عمران‌ی ۱۳۸۹ منتشر شد؛ اما چنانچه برخی محققان گفته‌اند، چاپ مهدی کرباسی منقح‌تر است.

دفتر چهارم: منتخب الاشعار

دفتر چهارم از مجموعه میراث ادیبان شیعه، منتخب اشعاری است از شماری سرایندگان پارسی‌زبان در مدح و منقبت و رثای پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت (ع) با نام «مدایح الاثمه» که به همت عبدالغنی کاشی در سال ۱۲۷۳ قمری گردآوری شده است. این مجموعه در آغاز و انجام اشعاری در توحید و ثنای باری تعالی دارد. عبدالغنی کاشی در مقدمه این اثر می‌گوید: «... به قدر وسع قصایدی که شعرای عجم و عرفای ماتقدم در مدح چهارده معصوم پاک در رشته نظم کشیده، از دیوان هر یک نقل نموده...». در این اثر حدود ۲۸۰ سروده از ۹۶ شاعر و سخن‌سرا در قالب‌های قصیده، رباعی، مثنوی، مسمط، ترکیب‌بند و ترجیع‌بند انتخاب شده است.

بیشترین حجم سروده‌ها از شاعرانی چون ابن حسام خوسفی (نزدیک به هفتاد قصیده)، ملاحسن کاشی (دوازده قصیده)، ملا نظام استرآبادی (نه قصیده) و میرزارحیم سمنانی متخلص به خالص و جوهری است و از شماری دیگر چند سروده و از برخی نیز تنها یک

سروده به چاپ رسیده است. بعضی شاعران در دست نوشته تنها با تخلصشان یاد شده اند که گاهی در شناسایی شاعر به علت تخلص های مشترک، مشکل ایجاد کرده است (نک: کرباسی، ج ۴، ص ۱۶ - ۱۷). بیشتر حجم سروده ها به مدح و منقبت امام علی (ع) اختصاص دارد. از این ۹۶ شاعر، بیشترشان به قرن دهم قمری به بعد تعلق دارند و آنچه به شاعران متقدم تعلق دارد، محدود است.

عبدالغنی کاشی در مقدمه خود تأکید می کند: «از عرفای سابقین و شعرای کاملین ... که سودای تولای پیشوایان دین ... در سر داشتند» اشعاری را انتخاب کرده است؛ با این وجود در عنوان و ابیات برخی اشعار نیز دخل و تصرف هایی کرده است؛ دست کم در یک قصیده متعلق به پرآوازه ترین سخن سرای زبان پارسی، این شیطنت را کرده است و آن قصیده شماره ۱ در کلیات سعدی است که عبدالغنی کاشی عنوان آن را به صورت «فی مدح امیرالمؤمنین علیه الصلاة والسلام» جعل کرده و ابیاتی از این قصیده را که به نعت سه تن از خلفای راشدین اشاره داشته، حذف کرده است و شوربختانه مصحح هم در این مورد توجهی نداشته است. شیخ اجل در این قصیده پس از حمد و ثنای پروردگار به مدح پیامبر اکرم (ص) و سه خلیفه و در ادامه به منقبت امام علی (ع) و اهل بیت پیامبر (ص) پرداخته است. عبدالغنی در میانه این قصیده، ده بیت را که در باب سه خلیفه اول است، حذف کرده و با درج این بیت «تریاق در دهان رسول آفریده حق/ صدیق را چه غم بود از زهر جانگزا» (سعدی، کلیات، ص ۴۲۹) بقیه قصیده را آورده است. او گویا متوجه نشده که در این بیت منظور از «صدیق»، ابوبکر صدیق است و منظور شاعر اشاره به آیه ۴۰ سوره توبه است که به ماجرای غار ثور و همراهی ابوبکر با رسول الله (ص) در هنگام هجرت از مکه به مدینه اشاره کرده است؛ زمانی که در غار پای ابوبکر را ماری گزید، اما با آب دهان پیغمبر شفا یافت (نک: سوراآبادی، ص ۱۲۲؛ شمیسا، ص ۹۳۹ - ۹۴۹).

توصیف شاعرانه و معرفی هنرمندانه اهل بیت (ع) در ادب فارسی در شمار توصیف های درخور توجه است که نویسندگان به ویژه شاعران از جلوه ها و جنبه های شخصیت این بزرگان مضامین دلنشین و توصیفات دلپذیر به دست داده اند؛ آنان در تاریخ ادب فارسی از عهد سنایی (سده ششم قمری) تا عصر حاضر با الهام از سیره و نحوه زندگی ائمه

۵۰۶

آینه پژوهش | ۲۰۹
سال ۳۵ | شماره ۵
آذر و دی ۱۴۰۳

معصومین مضامینی دلنشین پرداخته و با به کارگیری پاره‌ای از صنایع لفظی و معنوی گزارش‌های هنرمندانه در باب زندگی امامان به دست داده‌اند. گزارش‌هایی که دربرگیرنده برشمردن ادیبانه فضایل اهل بیت (ع) و نشانی از پایگاه دنیوی و اخروی آنان است.

با جستجویی ساده در تاریخ ادب فارسی نمونه‌هایی از مضامین هنرمندانه و شاعرانه در توصیف اهل بیت (ع) دیده می‌شود که ربطی به مذهب گوینده و شاعر آن ندارد. به صراحت می‌توان گفت حضور نام‌ها و تجلی شخصیت ائمه اطهار (ع) در نظم و نثر فارسی به قدمت و دیرینگی شعر و ادب در گستره ایران فرهنگی است و ارادت به اهل بیت رسول اکرم (ص) اختصاص به شیعه ندارد؛ به این سبب شاید برگزیدن نام «میراث ادیبان شیعه» نامی دقیق برای این مجموعه نباشد. همچنین طرح روی جلد هر چهار دفتر به سیاه‌مشقی از یک مصراع شعری از شیخ اجل سعدی شیرازی (عشق محمد بس است و آل محمد) مزین شده است و می‌دانیم که در سنی بودن سعدی تردیدی نیست. از قرن هفتم و هشتم قمری سرودن اشعار مذهبی میان شاعران مسلمان متداول شد و شعر وسیله بیان مناقب اهل بیت (ع) یا مراثی آنان شد (صفا، ج ۳، ص ۳۳۶)؛ برای مثال گزارش وقایع جانسوز کربلا در قالب شعر با رواج شعر در سده ۴ ق/ ۶ م آغاز و تا سده ۱۰ ق/ ۱۶ م مقارن استقرار دولت شیعی صفوی ادامه می‌یابد؛ تا چایی که سنایی، عطار، مولانا جلال‌الدین بلخی، سیف فرغانی و ... با شیوه‌های هنرمندانه به واقعه کربلا پرداخته‌اند.

باری، این مجموعه چهارجلدی با این تعداد سراینده و این حجم از اشعار که در منقبت و مرثیه ائمه معصومین (ع) سروده شده است، افزون بر اشمال بر مضامین دینی، دربرگیرنده نکات ارزشمند تاریخی، اجتماعی، فرهنگی و حتی نکات ادبی، لغوی و بلاغی است که حلقه‌ای ارزشمند از زنجیره ادب فارسی به حساب می‌آید و برای محققان و پژوهشگران این حوزه‌ها بسیار معتنم خواهد بود؛ از این رو کوششی که گردآورندگان در ارائه این مجموعه نفیس کرده‌اند، مشکور است.

کتاب نامه

- اوحدی بلیانی، تقی‌الدین؛ عرفات العاشقین؛ به کوشش ذبیح‌الله صاحب‌کاری و آمنه فخر احمد؛ تهران: میراث مکتوب، ۱۳۸۹.
- آذر بیگدلی، لطف‌علی بیگ؛ آتشکده آذر؛ تصحیح میرهاشم محدث؛ تهران: امیرکبیر، ۱۳۴۰ ش.
- سعدی، مصلح‌الدین؛ کلیات سعدی؛ به کوشش محمدعلی فروغی؛ تهران: [بی‌نا]، ۱۳۸۵.
- شمیسا، سیروس؛ فرهنگ تلمیحات؛ تهران: میترا، ۱۳۸۶.
- صفا، ذبیح‌الله؛ تاریخ ادبیات ایران؛ تهران: فردوس، ۱۳۷۳.
- صفوی، سام میرزا؛ تحفه سامی؛ تصحیح: رکن‌الدین همایون فرخ؛ تهران: شرکت سهامی چاپ انتشارات کتب ایران، [بی‌تا].
- فاضلی، علی (به کوشش)؛ میراث ادیبان شیعه؛ قم: روز دهم، ۱۳۹۷.
- کاشانی، تقی‌الدین؛ خلاصه الأشعار (بخش کاشان)؛ به کوشش عبدالعبی ادیب برومند و محمد حسین نصیری کهنمویی؛ تهران: میراث مکتوب، ۱۳۸۴.
- گلچین معانی، احمد؛ مکتب وقوع در شعر فارسی؛ مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۸۴.
- گوپاموی، قدرت‌الله؛ نتایج الافکار؛ به کوشش یوسف بیگ باباپور؛ قم: مجمع ذخایر اسلامی، ۱۳۷۸.
- نفیسی، سعید؛ تاریخ نظم و نثر در ایران؛ تهران: کتابفروشی فروغی، ۱۳۶۳.
- نوابی، امیرعلیشیر؛ مجالس النفایس؛ به کوشش علی اصغر حکمت؛ تهران: کتابفروشی منوچهری، ۱۳۶۳.
- همایی، جلال‌الدین؛ یادداشت‌های استاد علامه همایی در حاشیه مجمع الفصحاء هدایت؛ به کوشش ناصرالدین شاه‌حسینی؛ تهران: هما، ۱۳۸۵.